

УДК 008(091)«1991/2010»

Д. А. КРЫВАШЭЙ

**ДЗЯРЖАЎНАЯ ПАЛІТЫКА
Ў ГАЛІНЕ АХОВЫ ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ Ў 1991–2010 гг.**

Інстытут гісторыі НАН Беларусі

(Паступіў у рэдакцыю 13.11.2012)

Ахова гісторыка-культурнай спадчыны з'яўляецца адным з прыярытэтных кірункаў дзяржаўнай культурнай палітыкі Рэспублікі Беларусь.

Пытанні аховы, рэстаўрацыі, выкарыстання гісторыка-культурнай спадчыны разглядаліся ў работах Л. Несцярчука [20], І. Чарняўскага [24], А. Лакоткі [15], І. Мартыненкі [16]. Аднак не існуе абагульняючых прац па гісторыі выпрацоўкі дзяржаўнай палітыкі ў сферы аховы гісторыка-культурнай спадчыны ў перыяд незалежнага існавання Рэспублікі Беларусь. Гэтаму пытанню прысвечаны дадзены артыкул.

Раздзел III «Гісторыка-культурная спадчына Рэспублікі Беларусь» Закона «Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь», прынятага 4 чэрвеня 1991 г., № 832-ХІІ, вызначыў, што да гісторыка-культурнай спадчыны належаць матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, якія маюць нязменнае гістарычнае значэнне для народаў Беларусі незалежна ад аўтарскіх, маёмасных правоў на іх, часу стварэння і месцазнаходжання, у тым ліку і за межамі Рэспублікі Беларусь (арт. 12). Закон таксама вызначыў асаблівасці вывазу культурных каштоўнасцей з тэрыторыі Рэспублікі Беларусь (арт. 13) і палітыку вяртання на тэрыторыю дзяржавы культурных каштоўнасцей, незаконна вывезеных за яе межы (арт. 14).

13 лістапада 1992 г. быў прыняты Закон Рэспублікі Беларусь «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» № 1940-ХІІ, накіраваны на рэгуляванне адносін з мэтай захавання, належнага ўтрымання, адпаведнага рацыянальнага выкарыстання і памнажэння гісторыка-культурнай спадчыны. Да яго прыняцця дзейнічалі палажэнні Закона Беларускай ССР «Аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры» (1978 г.). У новым законе былі размежаваны паняцці гісторыка-культурнай спадчыны і гісторыка-культурных каштоўнасцей, прыведзена класіфікацыя матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, дакладна акрэслена сістэма ўліку і аховы гісторыка-культурных каштоўнасцей, кампетэнцыя спецыялізаванага органа аховы і сам парадак надання статуса гісторыка-культурнай каштоўнасці матэрыяльным аб'ектам і нематэрыяльным праявам чалавечай творчасці, магчымыя спосабы іх знаходжання, а таксама крытэрыі адбору.

Выпрацоўку і ўдасканаленне навукова-метадычнай палітыкі ў галіне ўліку, аховы, зберажэння, аднаўлення, выкарыстання, размнажэння і вяртання гісторыка-культурнай спадчыны ажыццяўляла Навукова-метадычная рада па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны.

Матэрыяльныя аб'екты і нематэрыяльныя праяўленні чалавечай творчасці, якім у адпаведнасці з гэтым Законам быў нададзены статус каштоўнасцей, павінны былі ўносіцца ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей (арт. 21). Дзеля захавання і сістэматызацыі ўліковых дакументаў і звестак аб адметных выніках і сведчаннях гістарычнага развіцця народа краіны, страчаных матэрыяльных аб'ектах і нематэрыяльных праявах чалавечай творчасці, якія б маглі атрымаць статус гісторыка-матэрыяльных каштоўнасцей, быў створаны Банк звестак аб гісторыка-культурнай спадчыне (арт. 25).

Фінансаванне аховы і зберажэння гісторыка-культурнай спадчыны ажыццяўлялася за кошт дзяржаўных выдаткаў, сродкаў уласнікаў ці карыстальнікаў каштоўнасцей, а таксама сродкаў, што спаганяліся з парушальнікаў рэжыму ўтрымання каштоўнасцей і патрабаванняў закону, і іншых сродкаў, якія паступалі на законных падставах (арт. 86).

Закон прадугледжваў стварэнне пры Міністэрстве культуры Рэспублікі Беларусь мэтавага Фонду аховы, захавання і аднаўлення гісторыка-культурнай спадчыны народа Беларусі (арт. 88). Сродкі фонду павінны былі складацца з добраахвотных ахвяраванняў; адлічэнняў ад прыбыткаў, атрыманых пры выкарыстанні гісторыка-культурных каштоўнасцей у камерцыйных мэтах і ў выніку дзейнасці, якая непасрэдна ўздзейнічала на каштоўнасці; ад кампенсацый і штрафаў за супрацьпраўную дзейнасць у галіне аховы каштоўнасцей.

Асобныя пытанні захавання і выкарыстання гісторыка-культурных каштоўнасцей у 1990-х гг. былі замацаваны ў шэрагу іншых заканадаўчых актаў – Законе «Аб нацыянальным архіўным фондзе і архівах у Рэспубліцы Беларусь», «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», «Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь», «Аб асновах архітэктурнай і горадабудаўнічай дзейнасці ў Рэспубліцы Беларусь», «Аб мясцовым кіраванні і самакіраванні ў Рэспубліцы Беларусь», Кодэксе «Аб зямлі».

На працягу разглядаемага перыяду адбываліся змены ў структуры органаў дзяржаўнага кіравання галіной. У адпаведнасці з Законам «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» дзяржаўная палітыка ў гэтым напрамку ажыццяўлялася Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь і Саветам Міністраў праз спецыялізаваны дзяржаўны орган аховы гісторыка-культурнай спадчыны – Дзяржаўную інспекцыю. Акрамя таго, у пачатку 1990-х гг. пытаннямі аховы, рэстаўрацыі і захавання помнікаў гісторыі і культуры займаліся Галоўнае ўпраўленне па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў гісторыі і культуры пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (створанае ў 1991 г.) і Міністэрства культуры [19, арк. 136].

У верасні 1994 г. была праведзена рэарганізацыя Галоўнага ўпраўлення па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў гісторыі і культуры пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь у Камітэт па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў у структуры Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь. У 1998 г. замест Дзяржаўнай інспекцыі па ахове гісторыка-культурнай спадчыны быў створаны Камітэт па ахове гісторыка-культурнай спадчыны пры Міністэрстве культуры.

У чэрвені 2001 г. адбылася рэарганізацыя Камітэта па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў пры Міністэрстве культуры Рэспублікі Беларусь шляхам зліцця з Камітэтам па ахове гісторыка-культурнай спадчыны. З лістапада таго ж года згаданы камітэт быў пераўтвораны ў Дэпартамент па ахове гісторыка-культурнай спадчыны і рэстаўрацыі, з красавіка 2004 г. – Упраўленне па ахове гісторыка-культурнай спадчыны і рэстаўрацыі без права юрыдычнай асобы.

У пачатку 1990-х гг. адбывалася стварэнне новых і рэарганізацыя дзеючых арэндных прадпрыемстваў, якія займаліся рэстаўрацыяй і кансервацыяй помнікаў гісторыі і культуры, у дзяржаўныя. У 1992–1993 гг. было рэарганізавана з арэнднага ў дзяржаўнае прадпрыемства «Магілёўрэстаўрацыя», створаны дзяржпрадпрыемствы «Полацкрэстаўрацыя», а таксама «Праектрэстаўрацыя» ў г. Мінску. У 2009 г. «Праектрэстаўрацыя» стала акцыянерным таварыствам (загад Мінскага гарадскога тэрытарыяльнага фонду дзяржаўнай маёмасці ад 31 снежня 2008 г. № 196).

Для прыцягнення ў сферу рэстаўрацыі пазабюджэтных асігнаванняў у 1991 г. Галоўрэстаўрацыя выступіла з ініцыятывай стварэння на аснове гістарычнай забудовы г. Мінска акцыянернага таварыства «Стары Менск» і ў 1992 г. акцыянернага таварыства «Старое Бярэсце» (г. Брэст) [17, арк. 167].

Дзяржавай у пачатку 1990-х гг. былі вызначаны падатковыя льготы пры здзяйсненні рэстаўрацыйных работ, вывучэнні гісторыка-культурных каштоўнасцей. Пунктам 22 артыкула 5 Закона «Аб падатках на дабаўленую вартасць» ад 19 снежня 1991 г. № 1319-ХІІ падатак на дабаўленую вартасць не збіраўся за правядзенне рамонтна-рэстаўрацыйных работ на помніках гісторыі і культуры. Законам «Аб падатках на даходы і прыбытак прадпрыемстваў, аб'яднанняў, арганізацый» ад 22 снежня 1992 г. № 2060-ХІІ было вызначана, што сума падаткаў на прыбытак прадпрыемстваў, якія не з'яўляліся ўласнікамі каштоўнасцей, унесеныя у Дзяржаўны спіс

гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, памяншалася на суму сродкаў, фактычна накіраваных на мэты вывучэння гісторыка-культурнай спадчыны, выяўлення, захавання, аднаўлення і вяртання ў Рэспубліку Беларусь з-за яе межаў гэтых каштоўнасцей, але не болей за 3 % ад сумы падатку (артыкул 9–4). Артыкулам 9–5 было вызначана, што сума падатку на прыбытак прадпрыемстваў, якія з’яўляліся ўласнікамі каштоўнасцей, унесеныя у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, памяншалася на суму сродкаў, фактычна выкарыстаную імі на правядзенне навукова-даследчых і рэстаўрацыйна-аднаўленчых работ, якія датычыліся гэтых каштоўнасцей. У адпаведнасці з артыкулам 17 Закона «Аб плацяжах за зямлю» ад 18 снежня 1991 г. № 1314-ХІІ не бралася плата за зямлю, занятую помнікамі прыроды, гісторыка-культурнымі каштоўнасцямі.

У 1994 г. была распрацавана Дзяржаўная праграма рэстаўрацыі, якая з-за адсутнасці фінансавання не выконвалася [17, арк. 169].

Ва ўмовах недахопу бюджэтных сродкаў Міністэрства культуры ў 1996 г. распрацавала Прыкладнае часовае палажэнне аб мэтавым фінансаванні прыярытэтных напрамкаў дзяржаўнай культурнай палітыкі. У яго быў закладзены прынцып аб накіраванні на фінансаванне аб’ектаў і праектаў, вызначаных «Палажэннем», не больш за 30 % ад затрат на культуру з бюджэту краіны. Выдзяленне сродкаў на фінансаванне «прыярытэтных напрамкаў» павінна было ажыццяўляцца ў першую чаргу і поўнасцю, нават калі гэта будзе прыносіць шкоду іншым расходам. На пасяджэнні калегіі Міністэрства культуры 28 лістапада 1996 г. быў зацверджаны пералік прыярытэтных напрамкаў дзяржаўнай культурнай палітыкі Беларусі на 1997–2000 гг. Асобным спісам ішлі 13 помнікаў гісторыка-культурнай спадчыны, рэстаўрацыі і рэканструкцыі якіх аддаваўся фінансавы прыярытэт у вызначаны перыяд [5].

У краіне працавала служба нагляду за аховай гісторыка-культурнай спадчыны. Інспектары па ахове гісторыка-культурнай спадчыны ўваходзілі ў сістэму органаў культуры ўсіх аблвыканкамаў, а таксама ў аддзелы культуры шэрагу гарвыканкамаў. Работнікі гэтай катэгорыі мелі двойную падпарадкаванасць (мясцоваму выканкаму і Міністэрству культуры). У 2010 г. у абласцях у гэтай сферы працавалі 134 чалавекі. Але з іх толькі 49 з’яўляліся вызваленымі, г. зн. займаліся аховай помнікаў прафесійна і адказна. Усе астатнія – сумяшчальнікі: альбо бібліятэкар, альбо музейны ці клубны работнік. Калі ўлічыць іх кваліфікацыю, дасведчанасць і залежнасць ад рэгіянальнага кіраўніцтва, то гаварыць аб эфектыўнасці не даводзілася [22].

Доўгі час у Рэспубліцы Беларусь мелі юрыдычную сілу некалькі дакументаў, якія рэгламентавалі ўлік каштоўнасцей: Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, Спіс помнікаў гісторыі і культуры рэспубліканскага значэння БССР, спісы помнікаў мясцовага значэння абласцей, а таксама г. Мінска. Самым вялікім быў Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі, які ўключаў 14 322 нерухомыя аб’екты. Патрабаванні Закона «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» распаўсюджваліся на 15769 гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь [18, арк. 49].

За восем гадоў з даты ўвядзення ў дзеянне артыкула 21 Закона, які прадугледжваў стварэнне Дзяржаўнага спіса гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, у яго было ўключана толькі каля 500 помнікаў даўніны з амаль 17 тысяч, прынятых пад ахову дзяржавы ў 1970 – пачатку 1990-х гг. Гэта складала ўсяго каля 2,6 % ад агульнай колькасці ахоўваемых аб’ектаў. Астатнія 97,4 % помнікаў гісторыі і культуры, якім паводле артыкула 45 Закона належала надаць катэгорыю каштоўнасці, былі фактычна выведзены за рамкі дзеяння заканадаўчага акта. Такім чынам, на думку спецыялістаў, была створана сітуацыя, калі ў дачыненні да арганізацыі работ на пераважнай большасці аб’ектаў культурнай спадчыны маглі прымацца адвольныя рашэнні без увагі на патрабаванні дзеючага заканадаўства [7, арк. 20–21].

Без нарматыўнага ўрэгулявання ў пачатку 2000-х гг. заставаўся шэраг палажэнняў, якія былі выразна акрэслены ў асобных артыкулах Закона аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны. Напрыклад, неўрэгуляванасць дзеянняў па разборцы аварыйных канструкцый гістарычных будынкаў прыводзіла да таго, што пад гэтым выглядам здзяйсняўся поўны знос помнікаў (што было катэгарычна забаронена артыкулам 28 Закона) з наступным узвядзеннем новабудоўляў на месцы страчаных аб’ектаў культурнай спадчыны. Не выконвалася норма Закона аб распра-

цоўцы праектаў зон аховы гісторыка-культурных каштоўнасцей у індывідуальным парадку для кожнай матэрыяльнай нерухомай каштоўнасці (артыкулы 29, 30).

На той час так і не была зацверджана ва ўстаноўленым парадку форма ахоўных дошак, якія павінны былі ўсталёўвацца на падставе артыкула 31. Не быў вызначаны парадак выдачы сертыфікатаў спецыялістам на права правядзення работ на каштоўнасцях (артыкулы 52, 53). Адсутнічаў Фонд аховы, зберажэння і аднаўлення гісторыка-культурнай спадчыны народа Беларусі (артыкул 88) [7, арк. 21].

Прынцыпова новы этап у справе аховы і адраджэння гісторыка-культурнай спадчыны гарадоў Беларусі пачаўся з прыняццем пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь «Аб першачарговых мерах па захаванні і адраджэнні гістарычных цэнтраў гарадоў Беларусі» ад 23 ліпеня 2002 г. № 1085, якая зацвердзіла Праграму першапачатковых мер па захаванні і адраджэнні гістарычнай забудовы гарадоў Беларусі. У мэтах яе выканання пачаліся пашпартызацыя гісторыка-культурных каштоўнасцей, распрацоўка гісторыка-архітэктурных і інжынерных абрунтаванняў рэгенерацыі гарадоў Гомеля, Нясвіжа, Браслава, Пастаў, Турава, гістарычнага квартала «Верхні горад» у г. Мінску і інш.

Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 6 мая 2002 г. № 579 было зацверджана Палажэнне аб парадку вызначэння чарговасці ў фінансаванні работ па зберажэнню і аднаўленню матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей і ўдзелу ў ім дзяржавы. У кастрычніку таго ж года быў зацверджаны Пералік прыярытэтных аб'ектаў рэстаўрацыі гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь і доўгатэрміновая Праграма распрацоўкі і ажыццяўлення праектаў рэгенерацыі гарадской забудовы, якая мае важнае гісторыка-культурнае значэнне (Пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 8 кастрычніка 2002 г. № 1395).

З улікам палажэнняў гэтых дакументаў былі праведзены ўнікальныя работы па рэстаўрацыі фрэскавага жывапісу Спаса-Праабражэнскай царквы ў г. Полацку, у Свята-Петрапаўлаўскім саборы ў г. Мінску, ажыццяўлялася рэстаўрацыя сядзібнага комплексу ў в. Чырвоны Бераг Жлобінскага раёна, палаца Пацёмкіна ў г. Крычаве і капліцы ў в. Лясная Слаўгарадскага раёна, былых саяльных складоў у г. Віцебску, замка ў г. Лідзе, палаца-паркавага ансамбля ў г. Нясвіжы, замкавага комплексу ў г. п. Мір, Тэатра оперы і балета ў г. Мінску і іншых прыярытэтных аб'ектаў спадчыны [12, с. 17–18].

9 студзеня 2006 г. была прынята новая рэдакцыя Закона «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь». Да гэтага ў 1995, 1998, 2001 і 2002 гг. у яго ўносіліся змены і дапаўненні. Прыняцце новага закона было абумоўлена істотнымі зменамі сацыяльна-эканамічных і палітычных умоў жыцця беларускага грамадства, правядзеннем сур'ёзных рэформаў сістэмы нацыянальнага заканадаўства. На працягу 2006–2007 гг. быў перагледжаны пералік аб'ектаў, якім быў нададзены статус гісторыка-культурных каштоўнасцей [3; 6].

Колькасць аб'ектаў нерухомай спадчыны, унесеныя у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей, з года ў год павялічвалася. Толькі за перыяд з 2007 па 2010 г. спіс папоўніўся 665 пазіцыямі, ці амаль на 13% [10, с. 12, 14].

Калегія Міністэрства культуры ў 2007 г. адзначала вельмі эфектыўны вопыт Брэцкай вобласці, дзе на працягу шэрагу гадоў дзейнічала адладжаная сістэма аховы спадчыны. Стратэгічныя напрамкі і арганізацыя практычнага рашэння пытанняў спадчыны на тэрыторыі вобласці былі падкантрольным абласному міжведамаснаму каардынацыйнаму савету па ахове матэрыяльнай і духоўнай спадчыны, які ўзначальваў старшыня аблвыканкама, сакратаром з'яўляўся спецыяліст упраўлення культуры [9, арк. 154].

Заслугоўвала ўвагі дзейнасць Пружанскага, Ляхавіцкага, Бярозаўскага і Івацэвіцкага раёнаў па прыцягненню школьнікаў і грамадскіх аб'яднанняў да выканання работ у гістарычных парках, па добраўпарадкаванню ў Іванаўскім раёне аб'ектаў «Геадэзічнай дугі Струве», па замацаванню шэфаў ад прадпрыемстваў г. Брэста за добраўпарадкаваннем фартыфікацыйных збудаванняў Брэсцкай крэпасці. Абагульнены вопыт Брэсцкага аблвыканкама быў рэкамендаваны для выкарыстання ва ўсіх абласцях краіны, але ўкараненне яго адбывалася недастаткова актыўна [9, арк. 155].

Пытанні захавання спадчыны заўсёды знаходзіліся ў полі зроку грамадскасці. У 2001 г. своеасаблівай акцыяй пратэсту з'явіліся крытычныя артыкулы і лісты-звароты ў рэдакцыі газет

спецыялістаў вядучых арганізацый, звязаных з даследаваннем і аховай гісторыка-культурнай спадчыны, занепакоеных планами будаўніцтва шматузроўневай аўтастаянкі з аб'ектамі гандлёвага і адміністрацыйнага значэння па вул. Няміга на тэрыторыі Верхняга горада г. Мінска. Значны грамадскі рэзананс мелі публікацыі за ўратаванне мемарыяла Курапаты з нагоды мяркуемага будаўніцтва кальцавой аўтадарогі на дадзенай тэрыторыі, аховы Кальварыйскіх могілак, захаванне будынка былой сінагогі па вул. Дзямітрава, 3 у г. Мінску, які, нягледзячы на ўсе пратэсты, быў разбураны [8, арк. 51].

Выступленні грамадскасці працягваліся і ў наступныя гады. Больш эфектыўнаму іх уздзеянню перашкаджала адсутнасць распрацаванага механізма і парадку ўзаемадзеяння з грамадскімі арганізацыямі па здзяйсненню сумеснага кантролю за выкананнем заканадаўства па ахове спадчыны і вядзення сумеснай тлумачальнай працы сярод насельніцтва. Такая норма была прадугледжана артыкулам 4 Закона «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны» ад 2006 г.

Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 22 кастрычніка 2008 г. № 1570 было зацверджана Палажэнне аб парадку ажыццяўлення грамадскімі аб'яднаннямі грамадскага кантролю за выкананнем заканадаўства Рэспублікі Беларусь аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны. Такі кантроль павінен быў здзяйсняцца шляхам удзелу прадстаўнікоў рэспубліканскіх грамадскіх аб'яднанняў у складзе грамадскай назіральнай камісіі пры Міністэрстве культуры па ахове гісторыка-культурнай спадчыны. Правам здзяйснення грамадскага кантролю валодалі толькі члены камісіі.

Стварэнне грамадскай назіральнай камісіі загадам міністра культуры Рэспублікі Беларусь ад 8 мая 2009 г. № 105 актывізавала дзейнасць грамадскіх арганізацый у справе аховы спадчыны. У адпаведнасці з загадам, месцы ў камісіі атрымалі прадстаўнікі Беларускага саюза архітэктараў, Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, Беларускага камітэта Міжнароднага Савета па помніках і мясцінах (ІКАМОС), Беларускага фонду культуры, БНФ «Адраджэнне», «Гісторыкі», Беларускага саюза мастакоў.

Праца камісіі пастаянна сутыкалася з непаразуменнем з боку выканаўцаў работ. Аб гэтым у адным з інтэрв'ю гаварыў тагачасны яе старшыня А. Бутэвіч: «Мы ж даём сігналы, адсочваем праблемы. Але кожны раз сутыкаемся з неразуменнем і чуюм: а нашто нам захоўваць гэтую гнілую крокву, мы новую зробім! Таму ў Лошыцы робіцца новы будынак, таму ў доме па Рэвалюцыйнай, 24а знішчылі роспісы на сценах, таму ў Міры па старадаўнім парку пракладвалі бульдозерам дарожкі, каб пакласці непатрэбную там плітку, агаліўшы карані дрэваў і прыкрыўшы іх затым камянямі [...]. У нас жа стаўленне да помнікаў архітэктурны вельмі легкадумнае. Людзі не разумеюць, што калі будынак з'яўляецца гісторыка-культурнай каштоўнасцю, у яго нельга цвік забіць без дазволу спецыялістаў!» [14].

У 2000-х гг. у Беларусі пашырыўся валанцёрскі рух. Дзякуючы працы валанцёраў такіх грамадскіх арганізацый, як «Гісторыка», Беларуская асацыяцыя студэнтаў-архітэктараў, Беларускі камітэт ІКАМОС, дабрачынных фондаў «Крэўскі замак» і «Любчанскі замак» праводзіліся работы па захаванню замкаў у Гальшанах, Крэве, Любчы, Усялюбе, царквы ў Сынкавічах і інш.

У кастрычніку 2007 г. быў зацверджаны парадак ажыццяўлення адлічэнняў за прадпрымальніцкую дзейнасць, якая робіць непасрэднае ўздзеянне на гісторыка-культурную каштоўнасць або зоны аховы нерухомай матэрыяльнай гісторыка-культурнай каштоўнасці, выплаты кампенсаций за шкоду, што прычыняецца гісторыка-культурным каштоўнасцям або зонам аховы нерухомых матэрыяльных гісторыка-культурных каштоўнасцей [4]. Адлічэнні накіроўваліся ў фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы культуры і мастацтва. Сродкі фонду выкарыстоўваліся на мерапрыемствы па ахове гісторыка-культурнай спадчыны.

У сувязі з абмежаванасцю бюджэтных сродкаў для пашырэння рэстаўрацыйна-аднаўленчых мерапрыемстваў неабходны былі новыя крыніцы фінансавання. Міністэрства культуры ў якасці адной з іх разглядала дзейнасць па арганізацыі латарэй. Яно было заснавальнікам латарэі «Скарбніца», распаўсюджанне якой пачалося яшчэ ў 2003 г. Сумесна з Навагрудскім раённым выканаўчым камітэтам Міністэрствам культуры ў 2010 г. было арганізавана правядзенне акцыі «Рэстаўрацыя Навагрудскага замка» з уключэннем сродкаў ад рэалізацыі латарэі «Скарбніца» [11, с. 19].

Адной са складовых частак спадчыны народа Беларусі з'яўляецца спадчына, якая засталася на тэрыторыі, пацярпелай ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС. У сакавіку 1991 г. было прынята рашэнне аб стварэнні Дзяржаўнай гісторыка-культурнай экспедыцыі па выратаванню помнікаў гісторыі і культуры Беларусі ў раёнах, якія пацярпелі ад аварыі на ЧАЭС [21]. Вынікам дзейнасці экспедыцыі стала стварэнне фонду твораў традыцыйнай народнай культуры і мастацтва паўднёва-ўсходняга рэгіёна Беларусі, які налічваў звыш трох тысяч экспанатаў. Пасля правядзення сіламі супрацоўнікаў экспедыцыі дэактывацыі і рэстаўрацыі яны былі размешчаны ў Музеі старажытнабеларускай культуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі [16, с. 112]. У пачатку 2001 г. экспедыцыя спыніла сваю дзейнасць у сувязі са спыненнем фінансавання [1].

Значнай праблемай, якую выклікаў распад СССР, з'явілася вяртанне культурных каштоўнасцей. У 1992 г. была створана Дзяржаўная камісія па рэстытуцыі пры Міністэрстве культуры. Але яе дзейнасць працягвалася нядоўга. Фактычна пытаннямі выяўлення, вяртання, сумеснага выкарыстання і ўвядзення ў навуковы і культурны ўжытак нацыянальных культурных каштоўнасцей, якія апынуліся за межамі Беларусі на працягу ўсяго вывучаемага перыяду, займалася грамадская камісія «Вяртанне і захаванне нацыянальных культурных каштоўнасцей», якая была створана яшчэ ў 1987 г. пры Беларускай фондзе культуры (камісія «Вяртанне»).

Адной з прычын такой практыкі стала адсутнасць згоды паміж краінамі-ўдзельніцамі СНД. 14 лютага 1992 г. паміж імі было заключана Пагадненне аб вяртанні культурных і гістарычных каштоўнасцей дзяржавам іх паходжання. Яно было накіравана на пошук і вызначэнне канкрэтных катэгорый культурных каштоўнасцей, якія належалі адной дзяржаве, а знаходзіліся ў другой дзяржаве Садружнасці, для далейшага вяртання ў краіну паходжання. На жаль, праз некалькі дзён пасля падпісання – 19 лютага – Пастановай Вярхоўнага Савета Расійскай Федэрацыі яно было прыпынена на тэрыторыі гэтай краіны. А ў 1995 г. – дэмансавана як неадпавядаючае заканадаўству Расіі [23, с. 158].

Дэкларатыўнымі заставаліся таксама палажэнні аб рэстытуцыі артыкула 3 Пагаднення аб супрацоўніцтве краін-удзельніц СНД у галіне культуры ад 15 мая 1992 г. У прыватнасці, так і не была створана Міждзяржаўная экспертная камісія СНД для разгляду пытанняў і падрыхтоўкі рэкамендацый па рэстытуцыі культурна-мастацкіх каштоўнасцей.

Дзейнасць дзяржаўнай міжведамаснай камісіі была адноўлена ў пачатку 2009 г. (на гэты раз пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь). Яе асноўнымі задачамі з'яўляліся: вызначэнне прыярытэтных для Рэспублікі Беларусь напрамкаў, выпрацоўка прапаноў і рэкамендацый у вызначанай сферы [2].

У сферы міжнароднага супрацоўніцтва найбольш плённа працавала Беларуска-польская кансультатыўная камісія па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны, створаная на падставе Міжурадавага пагаднення паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшча аб супрацоўніцтве ў галіне аховы гісторыка-культурнай спадчыны (Варшава, 25 сакавіка 1995 г., ратыфікавана Законам Рэспублікі Беларусь ад 26 лютага 1997 г. № 21-3). Мэтай яе існавання было вывучэнне праблем, што назбіраліся за працяглы гістарычны перыяд, распрацоўка навукова абгрунтаваных рэкамендацый урадам абедзвюх краін па вырашэнню пытанняў узаемаадносін да сумеснай гісторыка-культурнай спадчыны і гісторыка-культурных каштоўнасцей аднаго з бакоў, што знаходзяцца на тэрыторыі другога боку, а таксама выкананне іншых даручэнняў абодвух урадаў [13, с. 38].

У 1995 г. у Нясвіжы пачала працаваць Летняя акадэмія, створаная намаганнямі дзеячаў беларускай культуры і пры падтрымцы міністэрстваў культуры Беларусі і Польшчы, а таксама міжнароднай арганізацыі па ахове і рэстаўрацыі паркаў, садоў і гістарычных мясцін (IFLA ICOMOS).

Стварэнне сумеснай двухбаковай камісіі па культурна-гістарычнай спадчыне было прадугледжана падпісаным 29 красавіка 2010 г. міжурадавым пагадненнем аб супрацоўніцтве ў галіне аховы гісторыка-культурнай спадчыны з Украінай.

У рамках выканання пагаднення паміж міністэрствамі культуры Рэспублікі Беларусь і Літоўскай Рэспублікі (Вільнюс, 12 лютага 2009 г.) былі створаны экспертныя групы па культурнай спадчыне. У іх задачы ўваходзілі распрацоўка і разгляд спісаў важнейшых каштоўнасцей гістарычнай і культурнай спадчыны, якія знаходзіліся на тэрыторыі іх дзяржаў і былі звязаны

з агульнай гісторыяй і культурай, абмеркаванне метадаў інвентарызацыі ўнесеныя у гэтыя спісы аб'ектаў, вынікаў іх даследавання.

Дзякуючы плённаму міжнароднаму супрацоўніцтву ў спіс Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА былі ўключаны: Белавежская пушча (1992 г.), замкавы комплекс «Мір» (2000 г.), архітэктурна-культурны комплекс рэзідэнцыі Радзівілаў у Нясвіжы (2005 г.), трансгранічны аб'ект «Геадэзічная дуга Струвэ» (2005 г.). У Спіс сусветнай нематэрыяльнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА, якая знаходзіцца пад пагрозай знішчэння, у 2009 г. быў уключаны абрад «Калядныя цары» в. Се-межава Капыльскага раёна Мінскай вобласці

Такім чынам, за два дзесяцігоддзі ў Беларусі была распрацавана дзейная нарматыўная прававая база, накіраваная на ўзмацненне аховы аб'ектаў гісторыка-культурнай спадчыны, іх кансервацыі і рэстаўрацыі, прыцягненне да адказнасці вінаватых у наўмысным разбурэнні ці пашкоджанні. У краіне вялася работа па выяўленні, вывучэнні, класіфікацыі, уліку і папулярна-зацыі найбольш адметных аб'ектаў матэрыяльнай і нематэрыяльнай творчасці.

Побач з гэтым актуальнымі былі пытанні прадухілення пашкоджання і знішчэння помнікаў матэрыяльнай спадчыны. Існавала супрацьстаянне грамадскасці і выканаўцаў рэстаўрацыйна-аднаўленчых работ. У 2009 г. была створана сістэма грамадскага кантролю за захаваннем гісторыка-культурнай спадчыны, што значна актывізавала дзейнасць грамадскіх арганізацый у гэтым напрамку. Грамадскія арганізацыі дэманстравалі дасягненні і ў справе аднаўлення помнікаў гісторыі і культуры. Дзейнічалі дабрачынныя фонды.

Недахоп бюджэтных сродкаў, адсутнасць спецыялістаў не дазвалялі рэалізоўваць планы па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў матэрыяльнай культуры. Не быў створаны мэтавы Фонд аховы, захавання і аднаўлення гісторыка-культурнай спадчыны народа Беларусі. Частку яго функцый узяў на сябе Фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы культуры і мастацтва. Міністэрства культуры ва ўмовах адсутнасці заканадаўчых стымуляў развіцця мецэнацтва і спонсарства імкнулася прыцягнуць пазабюджэтныя сродкі праз заснаваную ім латарэю «Скарбніца».

Літаратура

1. А справа зусім не ў рэанімацыі... Што засталася ад дзяржэкспедыцыі? // Культура. – 2003. – 7 сакавіка. – С. 8.
2. Аб Камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь па выяўленню, вяртанню, сумеснаму выкарыстанню і ўвядзенню ў навуковы і культурны ўжытак нацыянальных культурных каштоўнасцей, якія апынуліся за межамі Беларусі: пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь, 16 студз. 2009 г., № 43 // Нац. реест правовых актов Респ. Беларусь. – 2008. – № 5/29151.
3. Аб наданні статусу і катэгорыі гісторыка-культурнай каштоўнасці і ўнясенні змяненняў і дапаўненняў у пастанову Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 14 мая 2007 г. № 578: пастанова Савета Міністраў Рэсп. Беларусь, 3 сент. 2008 г., № 1288 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2008. – № 222. – 5/28291.
4. Аб некаторых пытаннях аховы гісторыка-культурнай спадчыны: Указ Прэзідэнта Рэсп. Беларусь, 18 кастр. 2007 г., № 527 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2007. – № 252. – 1/9038.
5. Аб прыярытэтных напрамках дзяржаўнай культурнай палітыкі на 1997–2000 гг.: рашэнне калегіі М-ва культуры Рэсп. Беларусь, 27 лістап. 1996 г., № 8, п. 1 // Асноўныя службовыя дакументы. – 1996. – 2 паўгоддзе / Нац. б-ка Беларусі. – 1996. – С. 15–18.
6. Аб статусе гісторыка-культурных каштоўнасцей: пастанова Савета Міністраў Рэсп. Беларусь, 14 мая 2007 г., № 578 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2007. – № 119. – 5/25167.
7. Архіў Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Пратаколы № 4–5 пасяджэнняў калегіі і матэрыялы да іх. – 2001.
8. Архіў Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Пратаколы № 4–5 пасяджэнняў калегіі і матэрыялы да іх. – 2002.
9. Архіў Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь. Пратаколы пасяджэнняў калегіі Міністэрства і дакументы да іх. – 2007. – Т. 6.
10. Беларуская культура сёння: гадавы агляд, 2009 / А. М. Бязуглы [і інш.]; пад агул. рэд. Т. І. Стружэцкага. – Мінск: БДУ культуры і мастацтваў, 2010. – 148 с.
11. Беларуская культура сёння: гадавы агляд, 2010 / І. В. Анціпенка [і інш.]; пад агул. рэд. Т. І. Стружэцкага. – Мінск: БДУ культуры і мастацтваў, 2011. – 144 с.
12. Галіновая праграма «Захаванне і развіццё культуры Рэспублікі Беларусь на перыяд 2006–2010 гг.» / М-ва культуры Рэсп. Беларусь; навук. рэд. І. Б. Багачова. – Мінск: БелДІПК, 2006. – 168 с.
13. *Кривашэй, Д. А.* Міжнароднае супрацоўніцтва Рэспублікі Беларусь у галіне аховы гісторыка-культурнай спадчыны / Д. А. Кривашэй // Аператыўная інфармацыя па праблемах культуры і мастацтва: Інфарм.-аналіт. зб. / Нац. б-ка Беларусі. – Мінск, 2000. – Вып. 4. – С. 37–49.

14. *Лабадзенка, Г.* Анатоль Бутэвіч: «Калі будынак з'яўляецца помнікам – у яго нельга цвік забіць без дазволу спецыялістаў!» / Г. Лабадзенка // *Звязда*. – 2010. – 31 сакавіка. – С. 3.
15. *Локотко, А. И.* Архитектурное наследие Беларуси: развитие традиций, охрана и реставрация / А. И. Локотко. – Минск: Право и экономика, 2004. – 303 с.
16. *Мартыненко, И. Э.* Правовой статус, охрана и восстановление историко-культурного наследия: монография / И. Э. Мартыненко. – Гродно: ГрГУ, 2005. – 343 с.
17. Даручэнні Савета Міністраў і адказы на іх // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 974. – Воп. 1. – Спр. 12.
18. Пратаколы № 8–9 пасяджэнняў калегіі Міністэрства і дакументы да іх // НАРБ. – Фонд 974. – Воп. 4. – Спр. 209.
19. Перапіска з Саветам Міністраў Рэспублікі Беларусь // НАРБ. – Фонд 974. – Воп. 4. – Спр. 8.
20. *Несцярчук, Л. М.* Ахова гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі: Асноўныя этапы фарміравання, сучасны стан і перспектывы / Л. М. Несцярчук. – Мінск: БЕЛТА, 2003. – 286 с.
21. О создании Государственной историко-культурной экспедиции по спасению памятников истории и культуры Белоруссии в районах, пострадавших от аварии на Чернобыльской АЭС: постановление Совета Министров БССР, 26 мар. 1991 г., № 110 // *Собрание постановлений Правительства БССР*. – 1991. – № 10–11. – Ст. 100.
22. *Тулупава, I.* Апекавацца спадчынай – усім грамадствам / I. Тулупава // *Літаратура і мастацтва*. – 2011. – 25 лютага. – С. 4.
23. *Ушакова, Т.* Правопреемство Республики Беларусь в отношении государственных архивов / Т. Ушакова // *Правовые аспекты реституции культурных ценностей: теория и практика: материалы науч.-практ. симпозиум.; редкол.: Л. И. Лозенко [и др.]*. – Киев, 1997. – С. 157–160.
24. *Чарняўскі, I.* Прававыя аспекты зберажэння комплексных гісторыка-культурных каштоўнасцей / I. Чарняўскі // *Каштоўнасці мінуўшчыны – 4: Помнікі археалогіі: праблемы аховы і вывучэння: матэрыялы рэсп. навук. канф.*, Мінск, 23 ліст. 2000 г. – Мінск, 2001. – С. 4–9.

D. A. KRYVASHEI

STATE POLITICS CONCERNING TO THE BRANCH OF THE HISTORY AND CULTURE HERITAGE PROTECTION DURING THE 1991–2010 YEARS

Summary

Formation of the political and legal mechanism to realize the state policy in the field of protection and restoration of monuments of history and culture of Belarus has been investigated.

Importance of the public control realization in the pointed sphere has been mentioned.

Author draws attention to achievements and failings of the state politics realization.